

Pomniki przyrody jako istotny element edukacji ekologicznej w Bydgoszczy

Bartosz Kaszyński, Hanna Szczukowska

Abstrakt. Główną formą ochrony przyrody w Bydgoszczy są pomniki przyrody. Bydgoszcz jest miastem o stosunkowo dużej liczbie pomnikowych drzew rodzimego i obcego pochodzenia. W mieście znajduje się 96 okazów, w tym 4 przedstawicieli przyrody nieożywionej. Często zlokalizowane są w sąsiedztwie szkół, w parkach, a także w centrum miasta stanowiąc ważny element edukacji ekologicznej wśród mieszkańców. Kształtują postawy proekologiczne, poszerzają wiedzę o ochronie przyrody, mogą stanowić istotny element ścieżek dydaktycznych łącząc aktywny wypoczynek z rolą dydaktyczną.

Słowa kluczowe: pomniki przyrody, edukacja ekologiczna, ochrona przyrody

Abstract. Monuments of nature as an important part of environmental education in Bydgoszcz. The main form of environmental protection in Bydgoszcz are nature monuments. Bydgoszcz is a city with a relatively large number of monumental trees, native and foreign-born. The city has 96 specimens, including four representatives of inanimate nature. Most are located in the vicinity of schools, parks, and in the city center being an important element of environmental education among the people. They shape environmental attitudes, increase knowledge on environmental protection and can be an important element of trails connecting active leisure with their educational role.

Key words: natural monuments, environmental education, nature conservation

Wstęp

Obok drzew rodzimych objętych ochroną prawną w Bydgoszczy znajdują się piękne i egzotyczne drzewa, które bardzo rzadko spotykane są w Polsce. Ojczyzną niektórych z nich jest Europa środkowa i południowa, inne pochodzą z Azji czy Ameryki. Drzewa są częścią wizerunku miasta, uatrakcyjniają je dla mieszkańców, turystów i inwestorów (Kosmala, 2005).

Główną formą ochrony przyrody w Bydgoszczy są pomniki przyrody (Łachowski, 1972). Z wieloma z nich łączą się rozmaite mity i legendy, innym nadano niezwykłe nazwy, takie jak dąb „Bartek”, lipa „Napoleona”, topole „Wilhelma”, dąb szypułkowy „Mocny Mikuś”, „Dąb Pomorskiego Okręgu Wojskowego” lub też pospolite imiona: Dominika, Ewa, Leon czy gład narzutowy „Wojciech”. Niewielu mieszkańców i turystów posiada świadomość, że spotykane w mieście wielkie i unikalne drzewo to nie tylko przyroda, ale także fragment naszej historii i kultury, często inspiracja dla wielkich twórców i poetów.

Celem pracy jest przedstawienie możliwości wykorzystania wiedzy o pomnikach przyrody w kształtowaniu edukacji ekologicznej.

Pomniki przyrody w Bydgoszczy

Bydgoszcz to stolica województwa kujawsko-pomorskiego położona u ujścia Brdy do Wisły, jeden z większych ośrodków gospodarczych w Polsce. W skład bydgoskiej enklawy zieleni miasta wchodzi liczne osobliwości przyrodnicze, zarówno przyrody ożywionej, jak i nieożywionej, zwane „pomnikami przyrody”. Pomimo sędziwego wieku i przeżytych lat pomnikowe drzewa zachowały w pełni swe walory przyrodnicze, choć na wielu okazach wycisnęła już swoje piętno cywilizacja ostatniego wieku.

Termin pomnika przyrody został wprowadzony przez Aleksandra von Humboldta na przełomie XVIII i XIX wieku, co dało początek kierunkowi konserwatorskiemu w ochronie przyrody (Szczęsny 1982). W brzmieniu art. 40, Ustawy o ochronie przyrody z 2004 roku: „Pomnikami przyrody są pojedyncze twory przyrody ożywionej i nieożywionej lub ich skupienia o szczególnej wartości przyrodniczej, naukowej, kulturowej, historycznej lub krajobrazowej oraz odznaczające się indywidualnymi cechami, wyróżniającymi je wśród innych tworów, okazałych rozmiarów drzewa, krzewy gatunków rodzimych lub obcych, źródła, wodospady, wywierzyska, skałki, jary, głązy narzutowe oraz jaskinie” (Dz. U. 2004, Nr 92, poz. 880). Jednym z kryterium uznania drzewa za pomnik przyrody jest obwód pnia mierzony na wysokości 130 cm od powierzchni ziemi (Chrapkowski 2004).

Obwody gatunków rodzimych drzew stanowiące orientacyjne dolne granice dla drzew pomnikowych określane są przez Ministerstwo Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego wg Instrukcji o zarządzaniu lasów w parkach narodowych i rezerwach przyrody. W Bydgoszczy najliczniej występującym gatunkiem takich drzew są dęby szypułkowe *Quercus robur* oraz wiązy pospolite *Ulmus minor*, dla których obwód w pierśnicy wynosi odpowiednio 376 cm i 219 cm. Gatunki obcego pochodzenia występujące na granicy lub poza granicą swego naturalnego zasięgu, mogą być uznane za pomniki przyrody w przypadku stwierdzenia mniejszych rozmiarów np.: miłorząb dwuklapowy *Ginkgo biloba* – obwód wynosi 200 cm, platan klonolistny *Platanus x hispanica* – 400 cm. W przypadku głązów narzutowych kryterium uznania za pomnik przyrody jest obwód mierzony w najszerszym miejscu obiektu. Przyjmuje się, że minimalny obwód powinien wynosić 300 cm (www.lop.org.pl).

W myśl art. 44, Ustawy o ochronie przyrody, ustanowienie pomnika przyrody następuje w drodze rozporządzenia wojewody albo uchwały rady gminy. Zniesienie formy ochrony pomnika przyrody może dokonać w drodze rozporządzenia tylko organ, który ustanowił daną formę ochrony.

W Bydgoszczy znajduje się 96 pomników przyrody, w tym 92 okazy pomników przyrody ożywionej stanowiące pojedyncze drzewa i krzewy lub ich grupy i 4 pomniki przyrody nieożywionej – głązy narzutowe i źródło w Leśnym Parku Kultury i Wypoczynku. Pomniki przyrody nieożywionej są pewnego rodzaju wyrazem genetycznej jednostki geologicznej, morfologicznej lub fizjograficznej, materialnym świadectwem jej dziejów. Działalność w zakresie ochrony przyrody nieożywionej polega m.in. na zabezpieczeniu przed zniszczeniem i zachowaniu w miarę możliwości w stanie naturalnym niektórych elementów budowy geologicznej (np. skał, minerałów, skamieniałości), godnych uwagi ze względów pozagospodarczych.

Pomnikami przyrody nieożywionej w Bydgoszczy są trzy głązy narzutowe (Kaja 1995).

Największą grupę zabytkowych okazów pomnikowych stanowią pomniki przyrody ożywionej, głównie drzewa, które na terenie miasta występują jako pojedyncze egzemplarze. Niektóre tylko tworzą grupy, np. olchy *Alnus glutinosa* i topole czarne *Populus nigra* nad Starym

Kanałem Bydgoskim, dęby szypułkowe *Quercus robur* przy ul. Fordońskiej, aleja pomnikowych jarzębów szwedzkich (ul. Karola Szymanowskiego) czy platany klonolistne *Platanus x hispanica* przy ul. Królowej Jadwigi. Pomniki przyrody ożywionej to głównie drzewa o okazałych rozmiarach, sylwetkach i wieku szacowanym na kilkaset lat (Kaja 1995). Najbardziej znanym i prawdopodobnie najstarszym okazem jest bydgoski dąb Bartek liczący sobie prawie 500 lat, rosnący od XVI wieku przy ul. Toruńskiej. Pamięta on czasy potopu szwedzkiego i podpisanie na Starym Rynku słynnych traktatów welawsko-bydgoskich (Folder promujący Strategię Rozwoju Terenów Zieleni Bydgoszczy do roku 2015). Niektóre pomniki przyrody są pozostałościami po dawnych lasach, inne sadzone były okazjonalnie dla upamiętnienia ważnych wydarzeń w dziejach historii miasta.

Pomniki przyrody a edukacja przyrodnicza

Lokalizacja pomników przyrody w Bydgoszczy to głównie obrzeża miasta oraz centrum. Często występują w sąsiedztwie szkół, instytucji, w parkach i skwerach miejskich. Problematyka pomników przyrody wiąże się z wieloma cennymi przedsięwzięciami rozpropagowania wśród mieszkańców Bydgoszczy informacji na ich temat. Istotną rolę odgrywają tu organizacje młodzieżowe i turystyczne, które organizowały rajdy szlakiem pomników przyrody, a także zielone szkoły. Problematyką pomników przyrody w niewielkim stopniu interesują się także indywidualni mieszkańcy miasta. Dominującą inicjatywę przejęły także władze miejskie oraz organizacje samorządowe. Edukacja ekologiczna jest elementem edukacji środowiskowej, jest to koncepcja kształcenia i wychowywania społeczeństwa w duchu poszanowania środowiska przyrodniczego zgodnie z hasłem, myśleć globalnie – działać lokalnie. Edukacja ekologiczna definiowana jest także jako psychologiczno-pedagogiczny proces oddziaływania na człowieka w celu kształtowania jego świadomości ekologicznej (Dobrzyńska et al. 2008).

W celu rozpropagowania wiedzy o ochronie przyrody, kształtowaniu postaw proekologicznych, poznaniu różnorodności biologicznej (gatunkowej i zbiorowiskowej) oraz łączeniu aktywnego wypoczynku z rolą dydaktyczną w centrum miasta Bydgoszczy utworzono dwie ścieżki dydaktyczne, które tematycznie związane są przede wszystkim z ochroną przyrody skupioną wokół licznych pomników przyrody występujących w tym miejscu (Wesseł 2004). Szlaki te zlokalizowane są w bardzo dogodnych komunikacyjnie miejscach Bydgoszczy. Poruszając się komunikacją miejską, pieszo czy rowerem bez problemu odszukamy pomnikowe okazy. Ze względu na to, omawiane ścieżki dydaktyczne chętnie odwiedzane są przez liczne rzesze uczniów, którzy podczas zajęć plenerowych mają możliwość obcowania z przyrodą, zgłębienia wiedzy z zakresu ekologii, geografii czy historii.

Pierwsza ścieżka dydaktyczna nosi nazwę „Pomniki przyrody w centrum Bydgoszczy”, ma długość 3 km. Obejmuje obszar trzech parków miejskich, na terenie, których zlokalizowanych jest 31 pomników przyrody. Kolejna ścieżka dydaktyczna ma długość 4 km i położona jest nad Kanałem Bydgoskim. Jest to miejsce występowania 36 zabytkowych drzew. Ścieżki wyposażone zostały w tabliczki informacyjne, dzięki czemu spotkanie z przyrodą zaowocuje poszerzeniu wiedzy o kolejnych przedstawicielach pomników przyrody występujących na odwiedzanym szlaku. Najliczniej występującymi tu są okazy z rodzin: bukowatych *Fagaceae* Dumort. – reprezentowane przez 13 dębów szypułkowych, w tym 2 odmiany stożkowej, brzo-zowatych *Betulaceae* A. Gray, wierzbowatych *Salicaceae* Mirb. czy wiązowatych *Ulmaceae* Mirb., a także drzewa obcego pochodzenia np. miłorząb dwuklapowy *Ginkgo biloba* L. pocho-

dzenia chińskiego, olsza sercowata *Alnus cordata* (Loisel.), dęby pochodzenia południowoeuropejskiego czy cypryśnik błotny *Taxodium distichum* pochodzenia amerykańskiego. Pomocnymi dla odwiedzających ścieżki dydaktyczne są foldery promocyjne oraz tablice informacyjne umieszczone na poszczególnych stanowiskach ścieżki, z których dowiadujemy się szczegółowo o okazach drzew (systematyka, pochodzenie, przybliżony wiek, obwód w pierśnicy, a także inne ciekawostki np. związane z nadaniem eksponatowi imienia bądź nazwy). Zebrane tu informacje dostarczają wiadomości dotyczące gatunków objętych całkowitą ochroną prawną, wpisanych do Czerwonej Księgi Roślin np. cis pospolity *Taxus baccata* L. Ścieżki dydaktyczne oraz pomniki przyrody są miejscem licznie organizowanych rajdów pieszych czy rowerowych, wycieczek klasowych i zajęć terenowych, a także chętnie odwiedzane przez mieszkańców. Inicjatywy te przyczyniają się do upowszechniania aktywnego wypoczynku na łonie natury, zwiększenia zasobu wiedzy o otaczającej nas przyrodzie oraz pozwalają na uniknięcie problemów z rozpoznawaniem drzew i krzewów, poprzez umiejętne analizowanie wyglądu kory, kształtu i wielkości liści, kwiatów i owoców, a także charakterystycznych sylwetek (Matuszkiewicz 2005). Wyrabiają nawyki umiejętnej przemieszczania się wydzielonym szlakiem, dbania o ład, porządek i estetykę obszarów zieleni w miastach, kształtują zasady zrównoważonego korzystania ze środowiska, wpływają na ochronę przyrody.

Podsumowanie

Bydgoskie pomniki przyrody są bardzo cennym elementem edukacji ekologicznej dla mieszkańców Bydgoszczy, ponieważ pobudzają zainteresowanie otaczającą nas przyrodą, podawaną ciągłej niekorzystnej presji urbanizacji i rozwoju cywilizowanego miasta. Ponadto tematyka dotycząca okazów przyrody żywej i nieożywionej może zostać wykorzystana w realizowaniu wielu programów nauczania, takich przedmiotów, jak historia, biologia, przyroda, geografia. Bydgoskie pomniki przyrody stanowią doskonały cel wypraw w gronie rodziny i przyjaciół, klasy czy grupy rówieśniczej, zachęcają do aktywnego poznawania przyrody. Pomniki przyrody to świadectwo przeszłości zarówno człowieka jak i środowiska (Korczyński 2004). Ścieżki edukacyjne w mieście, które łączą pomniki przyrody stanowią ważny element edukacji środowiskowej społeczeństwa i stwarzają możliwość wykorzystania ich elementów w procesie kształcenia dzieci i młodzieży.

Literatura

- Chrapkowski B. 2004. Pomniki przyrody w programach edukacji przyrodniczej. W: Wojtasik M. (red.). Człowiek i środowisko, Stowarzyszenie ekologiczne w Barcinie. Barcin.
- Dobrzańska B., Dobrzański G., Kielczewski D. 2008. Ochrona środowiska przyrodniczego. PWN. Warszawa.
- Folder promujący Strategię Rozwoju Terenów Zieleni Bydgoszczy do roku 2015.
- Kąja R. 1995. Bydgoskie pomniki przyrody, Instytut Wydawniczy Świadectwo. Bydgoszcz
- Korczyński M. 2004. Walory edukacyjne starych parków. W: Wojtyś M. (red.). Człowiek i środowisko, Stowarzyszenie Ekologiczne w Barcinie. Barcin.
- Kosmala M. 2005. Po co ludziom drzewa, czyli o roli znaczeniu drzew w życiu człowieka. Materiały I Konferencji Naukowo-Technicznej: Zielen Miejska. Naturalne bogactwo Miasta. Toruń, 3-4 października.
- Lachowski J. 1972. Rezerваты i pomniki przyrody województwa bydgoskiego. PWN. Poznań-Warszawa.

- Matuszkiewicz W. 2005. Przewodnik do oznaczania zbiorowisk roślinnych Polski. Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa.
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 10 grudnia 2004 r. w sprawie wzorów tablic (Dz. U. Nr 268, poz. 2665).
- Szczęsny T. 1982. Ochrona przyrody i krajobrazu. PWN. Warszawa
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r., O ochronie przyrody, Dz.U. z 2004 r. Nr 92, poz. 880.
- Wesseł M. 2004. Wąłory przyrodnicze i dydaktyczne kompleksu leśnego Grabina na przykładzie ścieżki dydaktycznej „Cysterski Gaj” – praca magisterska. Katedra Ekologii, Akademia Techniczno-Rolnicza w Bydgoszczy.
- www.lop.org.pl

Bartosz Kaszyński, Hanna Szczukowska
Zakład Ekologii, Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy w Bydgoszczy
kaszynski.bartek@gmail.com